

Sažetak

Ranko Matasović, Filozofski fakultet u Zagrebu i Razred za filologiju HAZU

UDK 81-26, znanstveni rad

primljen 2. ožujka 2020., prihvaćen za tisak 27. ožujka 2020.

In Defence of the Standard Language

This paper defends the main postulates of traditional standardology (chiefly derived from the works of the Prague School) against recent criticism (Kordić 2010, Starčević, Kapović i Šarić 2019). It is argued that certain normativistic principles are based on reasonable and widely held beliefs that standard languages are tightly connected with national identity (at least for some nations), and that communication in standard languages should be efficient and economical.

Key words: standard language, normativism, ideology, language policy

**RAZLIKOVANJE JEZIKA U HRVATSKOM JEZIKOSLOVLJU
U SVJETLU DE SAUSSUREOVE STRUKTURALISTIČKE TEORIJE**

Igor Ivašković

Rad se bavi arbitrarnošću kriterija za razlikovanje jezika. U prvom se dijelu sažima strukturalistički pogled na jezik te u kontekstu de Saussureove teorije kritički analizira dio interpretacija strukturalizma u hrvatskom jezikoslovlju, bitan za razlikovanje jezika. Na tim se primjerima argumentira postavka da je jezik uvijek društveni proizvod, a društvo bez povijesti, nacionalnosti, vjere i drugih kulturno-političkih sastavnica ne postoji. U kontekstu određivanja razlike između narječja i jezika na primjeru hrvatskoga jezika primjenjuje se više kriterija (strukturalni, kriterij razumljivosti, genetski, identifikacijski i standardizacijski) te zaključuje kako i unutar pojedinih kriterija nema jasnih granica te se stoga može arbitrirati i glede istovjetnosti/različitosti jezika. Ipak je identifikacijski kriterij najjasniji te je u skladu s temeljnom postavkom o pripadnosti jezika svim njegovim govornicima. Ističe se razlika između legitimnosti i moći u izboru jezične zbilje te naglašava važnost razumijevanja de Saussureova dogovornog pristupa razgraničenju između jezika.

Uvod

 jezik je složen stoga i njegovo proučavanje ne može biti jednostavno. Posljedično ne iznenađuje činjenica kako i unutar jezikoslovlja postoje različita polazišta u promatranju jezika, a pojedini pogledi međusobno su paradigmatički suprotstavljeni. No, nerijetko se može steći dojam kako su i pojedine postavke unutar određenog sustava, koji zastupa isti autor, nedovoljno razjašnjene.

Ovdje će se prikazati neke nedorečenosti pri interpretaciji temeljnih postavaka strukturalizma u hrvatskom jezikoslovlju, a koje su bitne za razumijevanje odnosa između jezika te između jezika i narječja. U prvom se dijelu sažima strukturalistički pogled na jezik te u kontekstu de Saussureove teorije kritički analizira dio interpretacija strukturalizma u hrvatskom jezikoslovlju.

Otac suvremenoga poimanja strukturalizma u jezikoslovlju, Ferdinand de Saussure, pristupao je proučavanju jezika sa sociološkoga gledišta, polazeći od tvrdnje da je jezik društvena činjenica pa se stoga ne može promatrati odvojeno od drugih društvenih pojava. Upravo je ta tvrdnja ključna za svaku sociolingvističku raspravu. Budući da ne postoji apolitično društvo, jasno je kako ni jezik, barem u praksi, nikada ne može biti odvojen od politike. To je najprimjetnije upravo na onim područjima gdje je rješavanje političkih prijepora bilo vezano uz primjenu krajnjih metoda koje su, nažalost, uključivale i ratove. Ne iznenađuje stoga što je i jezično pitanje upravo na tim područjima ponekad pretjerano naelektrizirano te često polarizira i samu lingvističku struku. Pa ipak su se s vremenom danas otvorile mogućnosti slobodnijega razmatranja položaja hrvatskih narječja i hrvatskoga jezika te njegova odnosa sa sličnim jezicima.

Različita polazišta uzrokuju neslaganja među lingvistima, pa tako u kontekstu teritorijalnoga raslojavanja hrvatskoga jezika jedni smatraju kako su tri hrvatska narječja – čakavsko, štokavsko i kajkavsko – zapravo tri različita sustava pa dakle i tri različita jezika, dok drugi imaju potpuno suprotno mišljenje. Razlike su i u percepciji standardnih jezika, primjerice kad je riječ o gledištu kako su četiri standardna jezika (bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski) autonomna i neovisna jedan o drugome te se potpuno razlikuju bez obzira na to što pripadaju štokavskom i bez obzira na to kolika je moguća razumljivost među njihovim govornicima, sve do mišljenja kako su ti standardni jezici tek varijante jednoga policentričnoga standardnoga jezika.

Uklanjanjem nejasnoća i utvrđivanjem područja sukobljenosti različitih gledišta na primjeru se hrvatskoga jezika primjenom nekih od češće spominjanih kriterija u jezikoslovnoj literaturi (strukturalnoga, kriterija razumljivosti, genetskoga, identifikacijskoga i standardizacijskoga) pokazuje kako i unutar pojedinih kriterija nema jasnih granica te se stoga može arbitrirati i glede istovjetnosti/različitosti jezika. Na kraju se valorizira svaki od njih u kontekstu moguće arbitarnosti, de Saussureove teorije i temeljne postavke o pripadnosti jezika svim njegovim govornicima.

Temelji strukturalizma i njegovi utjecaji na hrvatsku lingvistiku

Ferdinand de Saussure u svojim je predavanjima, koja su posmrtno objavili njegovi učenici u knjizi *Tečaj opće lingvistike*, utvrdio pet jezičnih dihotomija. Prema prvoj podijelio je jezičnu djelatnost na *govor* i *jezik* i pritom istaknuo kako govor i jezik nisu istovjetni, no da je jezik ključan dio govora. Govor pripada kako društvenom tako i individualnom području, ne može ga se jednostavno uvrstiti ni u jedan

razred ljudske djelatnosti, jer ne znamo kako izdvojiti njegovu jedinstvenost. (F. de Saussure, 2018.: 27.) S druge je strane jezik društveno određen, uči se u društvu i pripada zajednici:

„To je blago što ga je neprestano služenje jezikom naslagalo u pojedincima koji pripadaju istoj zajednici, to je gramatički sustav koji virtualno postoji u svakom mozgu, ili, točnije, u mozgu skupa pojedinaca, jer jezik nije cjelovit ni u jednom: jezik savršeno postoji samo u masi.“ (F. de Saussure, 2000.: 59.)

Jezik je, dakle, cjelina sam po sebi i ujedno klasifikacijsko načelo. (F. de Saussure, 2018.: 27.) Jezik prema de Saussureu nije funkcija govornika, nego je proizvod koji govornik pasivno prihvaća, što možemo objasniti činjenicom da pojedinac u društvu prihvaća jezik društva, a ne može društvu nametati neki svoj jezik koji prije toga to isto društvo nije usvojilo. Nasuprot tomu, govor je individualni čin, koji je plod volje i razuma pojedinca. Ostvaraj je jezika dakle u djelokrugu individualne odluke svakoga pojedinca.

Druga se de Saussureova dihotomija odnosi na jezični znak, to jest na *označeno* i *označitelja*, pri čem označeno odgovara značenjskomu sadržaju ili značenju elementa (riječi i sl.), a označitelj odgovara glasovnomu izrazu za dotično značenje. Pritom valja napomenuti kako je prva karakteristika jezičnoga znaka arbitrarnost.

„Veza koja spaja označitelja s označenikom proizvoljna je, to jest arbitrarna, ili, budući da pod terminom znak razumijevamo cjelinu koja proistječe iz udruživanja jednog označenika i jednog označitelja, možemo reći i jednostavnije: jezični je znak arbitran.“ (F. de Saussure, 2000.: 124.)

Budući da je sam jezični znak arbitran, može se zaključiti kako je tako definirani jezik slobodni sustav, koji je moguće proizvoljno uređivati, jer ovisi isključivo o racionalnom načelu. Njegova društvena narav sama po sebi nije u suprotnosti s tim gledištem, no de Saussure ipak upozorava da jezik, ukoliko ga promatramo u kontekstu nekoga društva tijekom određenoga razdoblja, nije sasvim slobodan. Vrijeme naime omogućuje društvenim silama razvijanje svojih učinaka na jezik, a to podrazumijeva načelo kontinuiteta. Kontinuitet pak nužno uzrokuje promjene u jeziku.

Treća se dihotomija odnosi na pristup jeziku, pri čem de Saussure razlikuje *unutarnju* i *vanjsku* lingvistiku. Dok se druga odnosi na proučavanje jezika s gledišta etnologije, povijesti, politike, zemljopisa i sl., unutarnje jezikoslovlje smatra da se jezik treba proučavati kao odvojen sustav sa svojim vlastitim pravilima i redom. Pritom valja napomenuti kako je jezik za de Saussurea u prvom redu forma, što znači kako je jezik primarno sustav zakonitosti koji određuje odnose među jezičnim znakovima.

Četvrta se jezična dihotomija prema de Saussureu odnosi na perspektivu proučavanja jezika, to jest na *sinkroniju* i *dijakroniju*, pri čem utvrđuje: „Sinkronijsko je sve ono što se odnosi na statički aspekt naše znanosti, a dijakronijsko sve što se tiče evolucije.“ (F. de Saussure, 2000.: 140.)

Peta dihotomija pak obuhvaća vrste odnosa u jeziku, to jest odnose „in praesentia“ ili *sintagmatske odnose* i na odnose „in absentia“ ili *asocijativne odnose*. Dok se sintagmatski odnosi temelje na linearnoj naravi jezika po kojoj nije moguće izreći dva elementa istodobno, asocijativni je odnos vezan uz jezik, gdje se svaka riječ upotrijebljena u tekstu vezuje s drugim riječima.

Strukturalizam je ostavio značajan trag i među hrvatskim jezikoslovcima, počevši s Ivanom Esihom, Petrom Guberinom i Krunom Krstićem, koji su argumentaciju o hrvatskoj jezičnoj samobitnosti (Guberina i Krstić, 1940.; Guberina, 1996.) u tridesetim i četrdesetim godinama prošloga stoljeća oslanjali upravo na strukturalizam i prašku lingvističku školu. (Bašić, 2000.; Mićanović, 2006.) Iako uočavaju i određena ograničenja, pomoću strukturalizma i prihvaćanjem postavke da je jezik društveno uvjetovana činjenica, vremenski promjenljiva, problematiziraju pitanje jezičnoga autoriteta,¹ prenose ga s jezikoslovaca na narod i pisce² te, oslanjajući se na jezični osjećaj kod Hrvata, utvrđuju razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika. Praška strukturalistička škola ostavlja trag i kod Ljudevita Jonkea, koji u njezinoj metodologiji u vrijeme jugoslavenske unitarističke jezične politike traži put k objektivnijem sagledavanju hrvatsko-srpskih jezičnih prijepora (Bašić, 2007.; Pranjković, 2007.), što podrazumijeva i pokušaj obrane hrvatskih posebnosti. (Ham, 2007.)

Na strukturalizam i razlikovanje jezika i govora oslanjaju se i mnogi drugi hrvatski jezikoslovci. Radoslav Katičić, na primjer, po uzoru na de Saussurea, smatra da govor pripada pojedincu te je to

„konkretna djelatnost, to je psiho-fiziološki proces u kojem se proizvode neki glasovi ili povlače crte na podlozi druge boje. Govor je dakle neposredna iskustvena stvarnost jezične pojave“. (Katičić, 1971.: 16.)

Ipak, u kontekstu strukturalističkoga poimanja odnosa jezika i govora čini se kako je najdalje otišao Josip Silić u radu *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika* iz 2006. godine. Rad se doduše najvećma odnosi na funkcionalno raslojavanje, no kao polazište za analizu funkcionalnih stilova u hrvatskom jeziku Silić uzima de Saussureov pojmovni aparat koji donekle prilagođava, pa ono što strukturalističko jezikoslovlje naziva *jezikom* (langue), odnosno mogućnošću, Silić u hrvatskom kontekstu imenuje *jezikom kao sustavom*. Istodobno ono što se u skladu s tumačenjem de Saussurea naziva *govorom* (parole), Silić imenuje *jezičnim standardom*. Autor dakle smatra kako strukturalistička teorija ima univerzalnu mogućnost primjene na sve jezike, pa tako i na hrvatski, stoga su i u ovom radu pojmovi ‘jezik’ (sustav) i ‘govor’ (standard) proučavani kao univerzalni pojmovi, što znači da odnosi između njih mogu biti primijenjeni na svaki jezik.

¹ „Premda je hrvatska filološka nauka napredovala, ipak nema među nama čovjeka, koji bi autoritativnom riječju mogao doviknuti: ovako je i nikako drugačije.“ (Esih, 1940.: 1.)

² „Najviše sudište u pitanjima pravilnosti jezika jesu: živi govor i uzori odličnih pisaca.“ (Esih, 1999.: 46.)

Silić se osim na de Saussurea u nastavku oslanja i na koncept Eugenia Coseriu (2011.) o *sustavu, normi i govoru* te se pritom već u uvodu donekle ograđuje tvrdnjom kako je koncepcija koju iznosi iznimno zahtjevna, jer je jedna od najapstraktnijih. (Silić, 2006.: 17.)

Time zapravo prenosi odgovornost za možebitno nerazumijevanje na samoga čitatelja, što već na početku donekle pobuđuje sumnju u iznesenu teoriju. Silić jezik kao sustav shvaća kao skup funkcionalnih oprjeka, sustav mogućnosti, kao zbroj obveza i sloboda te uz to dodaje kako je sustav više savjetodavne nego imperativne naravi. To je prema istom autoru postajući jezik, odnosno znači „kako se može govoriti“, te se pritom vodi samo čisto jezičnim zakonitostima i normama: unutar-njim, odnosno tihim ili podrazumijevajućim. Budući takvim, jezik kao sustav ne bi trebao poznavati kategoriju vrijednosnoga suda niti bi u njem trebalo biti mjesta za ljudsku volju, a posljedično bi sustav trebao biti neutralan prema povijesti, kulturi, civilizaciji, književnosti, vjeri i politici naroda. Dakle prema svemu onomu što čini identitet naroda.

U tom pogledu Silić razvija gledište prema kojem tako zvano unutarnje jezikoslovlje treba jezik proučavati kao odvojen sustav sa svojim vlastitim pravilima i redom. Iz toga izlazi da jezik kao sustav (odnosno jezik – langue – prema de Saussureovu poimanju) nije svjesna ljudska tvorba, što podrazumijeva da postoji kao dana mogućnost sama po sebi ili je posljedica neke druge naravne pojavnosti koja nije u ljudskom djelokrugu. Pritom Silić navodi kao primjer riječ „subjekt“ koja prema njemu ulazi u sukob s hrvatskim jezikom kao sustavom u nekim varijantama njezina naglašavanja, jer hrvatski sustav ne prihvaća silazni naglasak na nepočetnom slogu. Tu treba postaviti pitanje tko je odredio kako to nije moguće u sustavu hrvatskoga jezika, jer ako uzmemo u obzir Silićevu definiciju sustava kao mogućnosti „kako se može govoriti“, ljudima je prirodno dana mogućnost ostvaraja različitih naglasaka, uključujući i silazni naglasak na nepočetnom slogu.

Osim toga, isti autor definira konkretan jezik kao hrvatski sustav. Već pridjev „hrvatski“ podrazumijeva da taj sustav nije bilo kakav, nego je ograničen na nekoga ili nešto što pripada Hrvatima odnosno govornicima hrvatskoga jezika, koji su ništa manje nego zajednica ljudi. Dapače, ta zajednica ima i pravni položaj nacije. K tomu sama riječ „sustav“ podrazumijeva određeni red, sustav pravila, određene modele, a postavka da sustav ne određuje čovjek, nelogična je, jer mogući jezik i sve lingvističke zakonitosti određene su isključivo ograničenjima koja su vezana uz čovjeka. Silić je, dakle, ipak otišao malo predaleko u tumačenju de Saussureove postavke o unutarnjem pogledu na jezik i pritom zanemario činjenicu kako je jezik ipak posve ljudska pojavnost, koja je doduše pojedincu u određenom društvu dana (jer ne usvajajući jezik, taj se pojedinac uvelike isključuje iz društvenoga života), no jezik se unutar društva mijenja (uz vremensku sastavnicu dakako).

Pri razmatranju jezika kao mogućnosti i govora kao ostvarenoga jezika nikako dakle ne smijemo zaboraviti na četvrtu de Saussureovu dihotomiju kojom se utvrđuje kako se

„jezik može promatrati ili s gledišta funkcioniranja u danom trenutku, u danome vremenskom presjeku, ili se pak svaka jezična jedinica može proučavati u razvoju kroz vrijeme, dakle od jednog do drugog vremenskog presjeka“. (F. de Saussure u Kovačec, 2007.: 113.)

U različitim razdobljima jezik se naime neminovno mijenja. U prilog toj postavki možemo uzeti razmatranja Kovačević i Badurine (2001.: 8.) koje se u svojoj knjizi Raslojavanje jezične stvarnosti već u predgovoru ograđuju od mogućnosti konačnoga definiranja jezičnih slojeva, jer smatraju kako je nedovršenost već u samoj naravi jezika. Iste autorice jezik definiraju kao sredstvo koje imamo da bi nam koristilo te da bismo njime izrazili svoje potrebe. Već time, neizravno doduše, autorice potvrđuju navedenu postavku kako je jezik pojavnost prirođena čovjeku, odnosno ljudima, jer zamjenicom „mi“ autorice označavaju upravo ljude. To izrijeком potvrđuju i u nastavku, jer kažu kako se jezik prilagođava ljudskim potrebama i ciljevima, a slično možemo iščitati i iz pisanja nekih drugih hrvatskih jezikoslovaca. (Guberina i Krstić, 1940.: 9.; Guberina, 1996.; Kapović, 2011.: 7. – 8.)

U kontekstu definiranja jezika kao sustava često se spominje i pojam jezika kao standarda.³ Taj je prema Siliću (2006.: 19. – 20.) sastavljen od uzusa, odnosno „onoga kako se obično govori“, norme, odnosno „kako bi se trebalo govoriti“, i kodifikacije, tj. „onoga kako se mora govoriti“. U tom kontekstu autor ističe da je standardni jezik posljedica vrijednosnoga suda te je kao takav podložan sociolingvističkim zakonitostima. U tom se pogledu sa Silićem slaže i Kapović (2011.: 60.), koji smatra kako je standard arbitran odnosno proizvoljan te se, dakle, donosi na temelju vrijednosnoga suda.

Za razumijevanje strukturalizma vrlo je zanimljiv odnos sustava (jezika) i standarda (normiranoga govora). Silić naime navodi kako su to doduše različite stvari koje ipak ne mogu jedna bez druge, jer jedna drugu uvjetuju (Silić u Užarević, 2007.). Tako na primjer autor navodi da sustav jamči standardu konzistentnost i komunikativnost, pri čem se referira na gramatiku. Pitanje koje si pritom s pravom možemo postaviti jest, postoji li gramatika koja nije plod ljudske volje. Nasuprot tomu Silić (2006.: 122. i 175.) navodi dinamizam, promjenljivost i kreativnost jezika kao standarda, koji omogućuju nužne promjene odnosno evoluciju jezika kao sustava. Isti autor izrijeком navodi kako je jezik kao sustav ovisan o jezičnom standardu, jer on često nameće jezičnomu sustavu neke promjene koje nisu u skladu s dotadašnjim pravilima sustava. Tu se čini kako autor proturječi samomu sebi, jer kako bi inače standardni jezik, koji je plod sociolingvističkih zakonitosti, mogao utjecati na sustav

³ O razvoju naziva ‘standardni jezik’ vidi Brozović (1970.: 14. – 17.), Katičić i Kovačec (2004.: 7. – 22.) i Kapović (2011.: 56. – 57.)

koji bi trebao biti neovisan o ljudskoj volji. To bi vrijedilo dakako samo u slučaju postojanja dijela standarda koji ne bi bio posljedica svjesnoga ljudskoga činjenja te bi samo taj dio utjecao na jezik kao sustav, što je prema samoj Silićevoj definiciji standarda netočno. Iz odnosa jezika kao standarda i jezika kao sustava, dakle, možemo zaključiti kako sustav kao takav (neljudska pojavnost) ne postoji ili je njegovo određenje nejasno. Pritom se čini kako nerazumljivost Silićeve teorije ipak nije posljedica visokoga stupnja apstraktnosti, nego je to, nažalost, jednostavno rezultat njene logične nepostojanosti. Ipak, važno je napomenuti da pojedine pogreške pri primjeni strukturalističke jezične teorije na primjeru hrvatskoga jezika ne podrazumijevaju ujedno i pogrešnost samih strukturalističkih, odnosno de Saussureovih jezičnih postavka i opisanih dihotomija. Upravo je naime de Saussure jasno utvrdio da su elementi u jeziku ovisni i solidarni, to jest da je u jeziku sve povezano.

Slično i Marko Samardžija (1997.: 97.) smatra da je jedna od temeljnih sociolingvističkih spoznaja činjenica da jezik prožima svaki dio života te da ne postoji sam po sebi nego po tome što služi zajednici, dok Milan Šipka (2013.: 467.) naglašava kako različiti sociolingvistički *čimbenici* na jezik nikad ne djeluju samostalno, stoga ih treba i proučavati u kontekstu međusobne povezanosti i uvjetovanosti. Dakle, jezik se može promatrati odvojeno od društvenoga konteksta, ali je istodobno sam jezik uvijek društveni proizvod, a tu je društvenu uvjetovanost primjerenije prihvatiti nego pokušavati odvajati govornike od njihova jezičnoga određenja. (Katičić, 1963.)

Dvojbe o odnosu jezika i narječja

Paradigme strukturalističke teorije s obzirom na navedeno nisu uvijek najprimjerenije prenesene u hrvatski kontekst, a postavke o jeziku kao sustavu, koji je odvojen od proučavanja jezika u društvenom kontekstu, uzrokuju i nelogičnosti pri definiranju narječja. Silić (2006.: 33.) naime smatra kako se hrvatski standardni jezik temelji na „*novoštokavskome govoru zapadnoga tipa jekavskoga izgovora*“ koji ima određene posebnosti u odnosu na štokavsko narječje u cjelini. Budući da štokavsko narječje Silić smatra jezikom kao sustavom, iz toga izvodi zaključak da štokavski može svojim govorima biti osnovica različitih standardnih jezika, pa tako navodi da je štokavski sustav osim hrvatskomu standardu također i osnovica srpskomu, bošnjačkomu (bosanskomu) i crnogorskomu standardnomu jeziku. Na tu tvrdnju izrijekom dodaje da jedan jezični sustav može imati više standardnih jezika. Prema Siliću su, dakle, hrvatski, srpski, crnogorski i bosanski (bošnjački) standardni jezici, koji su doduše autonomni i međusobno različiti, no ipak su to standardni jezici istoga jezika kao sustava. S druge strane isti autor smatra kako kajkavski, čakavski i štokavski nisu tri narječja jednoga jezika, nego su to tri hrvatska narječja, odnosno tri hrvatska sustava. Prema Siliću, dakle, Hrvati imaju tri jezika, no samo je iz jednoga sustava nastao standardni hrvatski jezik (iz štokavskoga). Tu postavku dograđuje tvrdnjom kako čakavizmi i kajkavizmi nisu dijalektizmi hrvatskoga standardnoga jezika, jer se dijalektizmi mogu pojaviti samo unutar jednoga sustava, što znači da

su dijalektizmi hrvatskoga standardnoga jezika samo štokavizmi. Užarević (2007.) sažima Silićeve postavke u sljedeće: štokavsko narječje ima četiri standardna jezika, a Hrvati imaju tri jezika shvaćena kao sustav, no samo je jedan jezik shvaćen kao standard. Prema tim postavkama Hrvati čakavci i kajkavci upotrebljavaju dva različita sustava. Silić nažalost ne objašnjava kriterije po kojima je jedan sustav različit od drugoga, osim što navodi kako se fonologije razlikuju te također da je čakavski uglavnom ikavski, kajkavski ekavski, a štokavski (i)jekavski. (Silić u Mandić, 2015.) No i sama je podjela isključivo na riječima „kaj“, „ča“ i „što“ nepotpuna jer zanemaruje cijeli fond drugih riječi i fonoloških karakteristika, pa je tako u velikom dijelu Dalmacije čakavski puno sličniji štokavskom, dok je u drugom dijelu, prije svega u Gorskom kotaru, mnogo sličniji kajkavskom.⁴ Slično razmišljaju i neki strani jezikoslovci, primjerice Vermeer (1982.). Na kraju krajeva i sam kajkavski prelazi državnu granicu Republike Hrvatske, što otvara pitanje je li slovenski jezik kao sustav prema Siliću odvojen sustav od hrvatskoga kajkavskoga ili je to jedan sustav na temelju kojega su samo Slovenci stvorili standardni jezik. Očigledno nije moguće reći gdje jedno hrvatsko narječje (odnosno prema Siliću sustav) počinje a gdje prestaje,⁵ jer narječja nemaju jasno određenih granica.

Donekle drugačiji pogled od Silićeva jest onaj jezikoslovke Snježane Kordić koja tvrdi kako su hrvatski, srpski, crnogorski i bosanski (bošnjački) zapravo četiri standardne varijante jednoga istoga policentričnoga standardnoga jezika. Kordić (2010.: 98.) se pritom vodi kriterijem razumljivosti te u svojoj knjizi *Jezik i nacionalizam* spominje postotke identičnosti od 50 % i 81 %, dok se na drugom mjestu navodi 75- odnosno 85-postotna razumljivost kao granica između dvaju i jednoga jezika. (Kordić u Lasić, 2017.) Prema tom su mjerilu ispitanici, kod kojih se ocjenjivalo razumijevanje istoga jezika, trebali nakon testiranja odgovoriti je li im bilo lako ili teško razumjeti jezik testiranja. Kordić smatra kako se u istraživanju utvrdilo da upravo u rasponu od 75- i 85-postotnoga razumijevanja osciliraju odgovori, dok su prema autorici svi odgovori iznad 85 % očigledno bili „lako“, što bi trebalo značiti kako je u pitanju isti jezik. Autorica se pritom vodi takozvanom Swadeshevom listom od stotinu osnovnih riječi, za koje smatra da su kod Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca gotovo u potpunosti iste. (Kordić, 2010.: 98. – 99.)

Uspoređujući dva autora, možemo zaključiti da Silić podlogu za istovjetnost jezika nalazi u unutarnjim, podrazumijevajućim karakteristikama jezika kao sustava, a S. Kordić istovjetnost temelji na štokavskom idiomu te na to dodaje kriterij

⁴ Dijalektalni kontinuitet svakako ne treba miješati s miješanjem različitih narječja u gradskim govorima koji su posljedica većih migracija. Vidović (1993.: 11.) tako za splitski govor kaže kako je „štokavoidni čakavskog, polučakavskog idioma“. Da to nije posljedica samo suvremenih migracija i miješanja štokavskoga s čakavskim, vidljivo je i iz konstatacije poznatog hrvatskog političara s kraja 19. i početka 20. stoljeća Josipa Smodlake (1869. – 1956.), koji je splitski govor nazvao polučakavskim narječjem.

⁵ Drugačije mišljenje iznosi Katičić (2013.: 21. – 22.).

razumljivosti između različitih govornika. Različita polazišta uzrokuju neslaganje između dvoje spomenutih lingvista, stoga Silić smatra kako su četiri standardna jezika (bošnjački/bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski) ipak autonomni i neovisni jedan o drugom te se potpuno razlikuju bez obzira na to što pripadaju štokavskom i bez obzira na to kolika je moguća razumljivost među njihovim govornicima. Silić (u Mandić, 2015.) se pritom suprotstavlja postavki S. Kordić da su bosanski/bošnjački, crnogorski, hrvatski i srpski tek varijante jednoga policentričnoga standardnoga jezika te ne pristaje na arbitrarni kriterij razumljivosti kao mjerila za istovjetnost/različitost jezika. Međutim, gledišta dvoje autora i nisu posve različita. Naime, ono što je za Silića standardni jezik, za Kordić je varijanta zajedničkoga standarda. I dok autorica kao mjerilo uzima jasni kriterij, tj. razumljivost u određenom postotku, Silić istovjetnost spomenutih jezika traži na razini sustava s podrazumijevajućim jezičnim kriterijima. U prvom se slučaju može izravno govoriti o arbitrarnoj odluci, što ustvrđuje i Kapović (2011.: 134.), koji kaže da je svako određivanje graničnoga postotka identičnosti proizvoljno. U Silića se pak može govoriti o postavljanju nejasnih kriterija, što opet otvara manevarski prostor za arbitriranje u procesu utvrđivanja različitosti/istovjetnosti jezika. Na kraju krajeva, već i samo neslaganje dvoje autora navodi na zaključak kako jasnih kriterija za utvrđivanje različitosti/istovjetnosti jezika u jezičnoj struci nema, odnosno ima ih više, ali nemaju svi jezikoslovci jednak odnos prema njima. U tom se kontekstu možemo složiti s postavkom kako lingvistički odgovor na istovjetnost/različitost jezika nije jednoznačan. Slično su gledište zastupali i Katičić (1992.), Matasović (2001.) i Škiljan (1995. i 2002.: 31. – 37.), koji je ustvrdio kako postoje različite kombinacije kriterija pri prosuđivanju istovjetnosti odnosno različitosti jezika. Tu možemo spomenuti strukturalni kriterij, kriterij međusobne razumljivosti, genetski kriterij, identifikacijski kriterij i na kraju standardizacijski kriterij. Dok se strukturalni kriterij odnosi na proučavanje fonološke, morfološke i sintaktičke sličnosti, kriterij razumljivosti na međusobno razumijevanje različitih govornika, genetski sagledava izvor jezika, a po identifikacijskom je kriteriju bitno što misle sami govornici dotičnoga jezika. Standardizacijski kriterij pak ovisi o sličnosti dvaju standardnih jezika.

Analiza kriterija o različitosti jezika

Dvojba koja se često pojavljuje u sličnih jezika jest jesu li oni zapravo jedan jezik ili im ipak pripada položaj odvojenih jezika. Posebno je ta dvojba zanimljiva u kontekstu hrvatskoga jezika i njegova odnosa sa srpskim jezikom, jer ona ne sadržava samo pitanje imenovanja jezika, već uzrokuje i nedoumice u posve praktičnim svakodnevnostima poput organizacije obrazovanja na materinskom jeziku u nacionalno (i jezično) miješanim područjima. Budući da je već utvrđeno kako jezikoslovlje ne daje jednoznačan odgovor, već nudi prosudbe prema različitim kriterijima, ne iznenađuje da se u literaturi mogu pročitati argumenti za postavku o istovjetnosti sličnih jezika, kao i oni protiv nje. No, različita gledišta nisu samo

plod odabira različitih kriterija, nego čak i različitih tumačenja unutar istih kriterija. Kapović primjerice smatra da prema strukturalnom kriteriju razlike doduše postoje, no one nisu pretjerano velike:

„Fonološki sustav je više-manje isti, morfološki također – iako neke razlike postoje – imenice, glagoli, pridjevi itd. imaju više-manje iste oblike, a ni u sintaksi razlike nisu pretjerano velike“. (Kapović, 2011.: 134.)

S druge strane Franolić (1984.: 168.) navodi razlike u leksiku te da se bar 10.000 riječi i na tisuće riječi iz strukovnih jezika razlikuju u hrvatskom i srpskom jeziku, a k tomu dodaje i 85 zvukovnih razlika te oko 200 razlika u rječotvornim obrascima, dok Kačić (Kačić i Šarić, 1995.: 119. – 133.) sustavno navodi mnogobrojne glasovne, oblikoslovne, rječotvorne i leksičke različitosti te razlike u skladnji, što isti autor tumači posljedicom različitoga povijesnoga razvoja dvaju jezika. Očito se dakle unutar strukturalnoga okvira može arbitrirati što je isto, što je više-manje isto, što je slično i što je različito.

Na sličan se način može zaključivati i primjenom genetskoga kriterija, jer taj podrazumijeva da su dva idioma dio istoga jezika ako su povijesno gledajući nastali iz istoga izvora, odnosno ako su genetski srodni. To bi trebalo značiti da su svi jezici sa štokavskom osnovicom zapravo jedan jezik. No, zajednički izvor nije uvijek lako dokazati, a s obzirom na jezični kontinuitet, prema kojem narječja polako prelaze iz jednoga u drugo, u hrvatskom slučaju nije lako ustanoviti ni gdje štokavski prestaje ni gdje počinje primjerice čakavski ili kajkavski. Dapače, udaljavajući povijesni razvoj jezikâ, koji su nastali iz neke zajedničke osnove, može prouzročiti takve razlike između njih da bi njihovo jednačenje bilo besmisleno. Jednačenje naime zanemaruje strukturalističku dihotomiju koja se odnosi na sinkroniju i dijakroniju. U tom se pogledu možemo složiti s tvrdnjom Petra Guberine (u Babić, 1997.: 177.) da jezik kojim govorimo nije povijesna analiza, već skup današnjih glasovnih, rječničkih, sintaktičkih, stilskih i stilističkih činjenica. Matasović se služi usporedbom s drugim jezicima i također osporava logički neopstojnu primjenu genetskoga kriterija u slučaju hrvatskoga jezika:

„Za sadašnjost hrvatskoga standarda njegova ‘štokavska osnovica’ nije osobito bitna: ona objašnjava zašto je hrvatski standard toliko sličan srpskomu (i bošnjačkome i crnogorskome), ali ne što on jest.“ (Matasović, 2011.: 89.)

Posljedično je dakle i taj kriterij primjenjiv samo uz značajnu dozu proizvoljnosti pojedinoga jezikoslovca.

U slučaju hrvatskoga i srpskoga jezika kriteriji razumljivosti i standarda se navezuju. Uzmemo li naime u obzir kriterij razumljivosti, jasno je da se većina srpskih i hrvatskih govornika međusobno razumije, što se uglavnom koristi kao argument istovjetnosti jezika. No, standard je promjenljiv političkom odlukom, a jezik jednoga naroda nije ograničen standardom, već je prema Kačiću (Kačić i Šarić, 1995.: 63.) i Katičiću (2013.: 20.) zapravo skup svih njegovih narječja, koja se po samobitnim

svojstvima mogu jasno razlikovati jedna od drugih. Kačić dakako pod pojmom hrvatski jezik misli na jezik koji živi kod Hrvata u svakodnevnoj upotrebi. Njegova se postavka uklapa u načelo kako jezik pripada govornicima, a sam smatra kako Hrvatima pripadaju sva hrvatska narječja koja žive uz određeni standard, a ponekad i usprkos njemu. Nasuprot tomu, razumljivost između Hrvata i velikoga dijela govornika bosanskoga, crnogorskoga i srpskoga jezika upravo je posljedica sličnih standarda. Tako bi govornici hrvatskoga jezika s nekih čakavskih ili kajkavskih područja puno teže razumjeli govornike srpskoga jezika s torlačkoga govornoga područja, ukoliko prvi ne bi učili i posljedično govorili standardni hrvatski, a drugi standardni srpski jezik. U kontekstu razmatranja razumljivosti i sličnosti dvaju (ili četiriju) standarda treba napomenuti i kako je proučavanje određenih narječja kao jezika jednoga naroda samo naizgled jezikoslovno pitanje. Kako Kačić ustvrđuje

„premda je proučavanje narječja prividno odvojeno od jezične politike, odluka o proučavanju skupa narječja kao cjeline ipak je politička odluka“. (Kačić i Šarić, 1995.: 109.)

Kačić to potkrjepljuje navodom da je hrvatski jezik sastav triju narječja, „od kojih su dva svojim ustrojem različita od srpskih narječja isto onoliko koliko je makedonski različit od hrvatskoga ili bugarski od srpskoga“. (Kačić i Šarić, 1995.: 110.)⁶ Isto su tako torlački govori (često se nazivaju i šopski ili prizrensko-timočki) skupina štokavskih isključivo srpskih govora, koji se po mnogim obilježjima potpuno razlikuju od hrvatskih govora. To također možemo utvrditi i za kosovsko-resavske govore. Samo su dakle šumadijsko-vojvođanski srpski govori bliski hercegovačkima, a prostor na kojem su oblikovani tijekom povijesti nije bio naseljen isključivo srpskim pučanstvom. Potpuno drugačiji pogled ima Silić, koji hrvatska narječja ne imenuje zajedničkim nazivom jezik Hrvata i još manje hrvatskim jezikom, nego ih definira kao tri različita hrvatska sustava. Upravo to pokazuje koliko su pogledi različiti, jer ovisе o kriterijima koji su pak u djelokrugu proizvoljnoga odabira jedinoga jezikoslovca.

S obzirom na navedeno hrvatski i srpski jezik neprimjerno je označavati kao inačice odnosno varijante istoga jezika, što možemo jednostavno zaključiti iz činjenice da hrvatska narječja i srpska narječja nemaju zajednički nadređeni skup koji bi ih činio inačicama. Čak i ako uzmemo u obzir službeni jezik bivše države, srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski, jednostavno možemo zaključiti kako je to bio hibrid s temeljem u isključivo štokavskom. No i danas se nastavlja s eksperimentiranjem oko naziva pa se često može čuti o srednjojužnoslavenskom govornom prostoru, koji

⁶ Zašto su Hrvati od svojih triju narječja, koji prema Siliću (2006.) predstavljaju različite jezične sustave, izabrali baš štokavski kao osnovicu hrvatskog jezičnog standarda, teško je jednoznačno odgovoriti, jer je i samo pitanje utvrđivanja početka standardizacije kompleksno (više u Katičić, 1986., Brozović, 2006. i Brozović, 2015.: 266. – 275.). Kačić (Kačić i Šarić, 1995.: 132. – 133.) naime navodi da je taj proces prelaska na štokavski i ijekavski autonomno započeo među samim Hrvatima.

bi imao postojati od Slovenije do Bugarske i Makedonije,⁷ a što je zapravo nastavak odnosno proizvod arbitrarne odluke o zajedničkom proučavanju hrvatskih i srpskih narječja. Čak kad bismo i prihvatili postavku o zajedničkom jezičnom postanku, o kojoj nema suglasja u struci, a čini se kako je većina ipak drži neutemeljenom (Peco, 1978.: 7.; Kapović, 2011.: 150.), dakle pretpostavke da se više jezika razvilo iz zajedničke osnovice, i posljedično smjestili slovenski, hrvatski, srpski, makedonski i bugarski u južnoslavensku grupu jezika, daljnja podjela na zapadnojužnoslavenske (slovenski), istočnojužnoslavenske (bugarski i makedonski) te srednjojužnoslavenske (hrvatski, srpski, bosanski/bošnjački i crnogorski) s obzirom na sve navedeno posredno je i plod političke odluke. Naime ti su jezici slični zbog izbora novoštokavske osnovice za četiri standardna jezika, a određivanje jezičnoga standarda je uvijek plod arbitrarne (političke) odluke. Naziv „srednjojužnoslavenski“, dakle, u jezikoslovnom smislu nema nikakvu novu vrijednost u odnosu na naziv štokavski, osim što pomiče granicu takozvanoga srednjojužnoslavenskoga govornoga prostora na granicu Republike Hrvatske i Republike Slovenije, što pak s jezikoslovnoga gledišta nije posve korektno. Tako primjerice hrvatski kajkavski ima više zajedničkih osobina sa slovenskim jezikom, dok srpski torlački dijeli više karakteristika s bugarskim jezikom. Ne postoji dakle kriterij po kojem bi područja na kojima dominantno žive kajkavski i torlački bili uvršteni u područja srednjojužnoslavenskoga jezika, a da bi istodobno odvojili kajkavski od slovenskoga i torlački od bugarskoga. S tom se tvrdnjom očito slagao i Kačić, što se može zaključiti iz sljedećeg navoda:

„Zašto bi nametnuta, nekoliko desetljeća iznuđivana bliskost dvaju književnih jezika, posljedak jezične ravnadbe, bila važnijim čimbenikom jednakosti nego što je to slučaj sličnosti dvaju govora, govora zemljopisno bliskih kao što su to gdje koji slovenski govori i gdje koji hrvatski govori. Odgovor je, uz jezičnu ravnadbu, uvjetovan time što je odlika književnoga jezika stanovita isključivost. Ali novoštokavski sustav ne iscrpljuje opseg ni sve razine naziva hrvatski jezik. Književni je jezik tvorevina, a novoštokavski sustav samo dio hrvatskoga jezika.“ (Kačić i Šarić, 1995.: 67.)

Sličnost dvaju standardnih jezika, dakle, ipak ne bi trebala imati ulogu pri određivanju istovjetnosti jezika, pa tako primjerice danas nitko ne govori o nizozemskom i njemačkom ili o danskom i norveškom kao o jednom jeziku. Kada bi vrijedilo suprotno te kada bismo kao kriterij uzeli međusobnu razumljivost dvaju jezika, kako to čini S. Kordić, opet bi ta granica bila plod arbitrarne odluke. To svakako ne znači da i sličnost dvaju jezika ne može biti plod slobodnoga povijesnoga razvoja dvaju jezika koji su tijekom duljega povijesnoga razdoblja u dodiru jedan s drugim. Upravo se činjenica izmiješanosti naroda i svakodnevne međusobne komunikacije, to jest činjenica da postoji hrvatska zajednica u Srbiji i srpska u Hrvatskoj, često rabi, uz dakako djelomično zajedničke jezične politike tijekom stoljeća i pol, kao argument u kontekstu zagovaranja istovjetnosti hrvatskoga i srpskoga jezika, jer

⁷ Vidi Brozović, 2002. i 2015.: 48. – 49.

članovi te zajednice ostvaruju potpunu komunikaciju s većinskom zajednicom, a ipak velik dio njih svoj jezik određuje na temelju svoje pripadnosti manjinskoj nacionalnoj zajednici. Dapače, u današnje je vrijeme očito kako upravo manjine traže zaštitu svoga jezika, što često uključuje dvojezičnost u općinama gdje u većem broju živi manjinska zajednica, ponegdje čak i odvojenu nastavu prema programu na materinskom jeziku. Upravo izražena želja manjinskih zajednica vodi k identifikacijskomu kriteriju, dakle k onomu što sami govornici misle o svojim jezicima. Hrvatski i srpski su prema tom kriteriju danas ipak različiti jezici, što je prije svega posljedica povijesnoga odnosa. Pritom je potrebno napomenuti kako argumentacija autora s različitim gledištima u povijesnom kontekstu kreće na metodološki sličan način, a to je ocjenjujući stupanj nasilnosti nekoga političkoga režima pri mijenjanju jezika. Razlikuju se pak u polazištu odnosno u činjenici koje će povijesno razdoblje biti nulta točka njihove analize. Dok će zagovornici samobitnosti hrvatskoga jezika, poput Kačića, krenuti s povijesnom analizom razvoja hrvatskoga jezika od srednjeg vijeka, zagovornici postavke o istovjetnosti srpskoga, hrvatskoga, bošnjačkoga/bosanskoga i crnogorskoga krenut će s analizom od 19. stoljeća. Upravo je političko spajanje jezika urodilo i potrebom za zajedničkim nazivom. U vrijeme kreiranja Novosadskoga dogovora razmatrao se naziv „hrvatski ili srpski“, ali se na kraju ipak prihvatio naziv „srpskohrvatski, hrvatskosrpski“. (Jonke, 1971.: 115. – 116.) Prema Kačiću (Kačić i Šarić, 1995.: 71. – 72.), nelogičan je izbor kako prve tako i druge varijante. Autor za naziv „hrvatski ili srpski“ smatra kako izjednačuje hrvatski i srpski jezik, što bi po njemu bio presedan u povijesti, jer nitko dotada nije unatoč zemljopisnoj bliskosti i sličnosti jezika pomišljao da bi jezik nazivao na primjer ruskim ili ukrajinskim ili možda bugarskim ili makedonskim. Nazivom pak „srpskohrvatski“ odnosno „hrvatskosrpski“ mogla bi se označiti, drži Kačić, samo umjetna tvorevina, no nikad i jezik koji bi djelovao među govornicima hrvatskoga jezika i govornicima srpskoga jezika. Djelovati je mogao samo među ljudima koji nisu bili govornici ni jednoga ni drugoga, primjerice na makedonskim i slovenskim područjima, no to se djelovanje temeljilo na nepoznavanju jednoga ili obaju navedenih jezika. Taj zajednički naziv, prema Petiju,

„oduzima pojedincima i narodima na ovom prostoru pravo na vlastitu prošlost i uskraćuje im mogućnost da se ostvare u živoj sadašnjosti. I jedno i drugo mitologizacijom poništava, te time, u povijesnom okruženju, falsificira povijest, ne dopušta da se, traganjem, uđu u trag zbiljskom prostoru i vremenu, njihovoj ljudskoj mjeri.“ (Peti, 1995.: 286.)

Činilo se da su s osamostaljenjem kako hrvatski tako i srpski jezik konačno dobili mogućnost slobodnoga razvoja, odnosno kako je 1993. Kačić zapisao:

„Položaj u kojem se danas našao hrvatski jezik zanimljiv je i možda jedinstven slučaj kako s teorijskoga, tako i s opće jezikoslovnoga motrišta. Hrvatski se jezik prvi put, za svagda, a od vremena kada se počinje ostvarivati njegova formalna standardizacija, dakle preko 150 godina, ne mora više određivati naspram srpskom ili kojem drugom slavenskomu, odnosno južnoslavenskomu jeziku. Odsad on postaje samosvjestan i samostalan“. (Kačić i Šarić, 1995.: 137.)

Isti autor izražava uvjerenje da proces razvoja hrvatskoga jezika nije završio, kao i nadu da će svjesno prekinuti s prisilnim vezama s drugim jezicima, čak ističe činjenicu kako je upravo osamostaljenje Hrvatske te postizanje položaja neovisnoga međunarodnoga državnopravnoga subjekta trenutak da se nanovo odredi tijekom razvoja hrvatskoga jezičnoga propisa, ne obazirući se previše na ono na što su ga političke prilike vezale u proteklih 150 godina. Pritom navodi upravo primjer srpskoga jezika koji je s Vukom Karadžićem napravio zaokret i zapravo prekinuo s višestoljetnom tradicijom. Do pomaka u smjeru koji Kačić priželjkuje u 1993. godini ipak nije došlo, što upozorava na prisutnost silnica koje djeluju u suprotnom smjeru, dakle prema zbližavanju hrvatskoga i srpskoga jezika, ili pak teže k umjerenijim reformama. To se ne događa samo na područjima gdje se ti jezici govore, nego i u onim institucijama gdje je osjetan utjecaj pojedinih moćnih međunarodnih subjekata koji izvana teže k političkom ujedinjenju prostora nekadašnje Jugoslavije. Primjer toga su međunarodne institucije koje *rabe* izraz „BHS jezik“ (bosanski, hrvatski, srpski jezik), unatoč drugačijoj želji velike većine govornika tih jezika. Pitanje jezične samobitnosti, pa tako i samobitnosti hrvatskoga jezika, ostaje i danas, unatoč jezičnim posebnostima, ipak u prvom redu u djelokrugu politike, odnosno rezultat je volje i odnosa snaga ključnih dionika.

Odnos snage i legitimnosti

Što dakle možemo ponuditi kao odgovor na dva pitanja postavljena u ovom radu:

- jesu li kajkavski, štokavski i čakavski ipak tri hrvatska sustava (jezika), a ne samo narječja istoga jezika;
- jesu li hrvatski, srpski, crnogorski i bosanski dio istoga sustava?

Na oba pitanja možemo naći odgovor već u samoga Ferdinanda de Saussurea. On naime tvrdi kako razlike između idioma mogu biti veće ili manje. Kad su razlike manje, u pravilu se govori o narječjima, dok se u drugom slučaju govori o jezicima. No, de Saussure (2018.: 264.) smatra kako u biti kvalitativne razlike u razlikovanju narječja i jezika zapravo nema, postoje samo kvantitativne razlike. Nažalost, jezikoslovlje teško uspostavlja jasne granice među pojedinim idiomima pa i sam de Saussure potvrđuje, a s njim se slaže i dio hrvatskih jezikoslovaca, primjerice Škiljan (2002.: 31.) i Tafra (2012.: 384. – 385.), kako su granice između narječja arbitrarne, dok su granice između jezika obično plod dogovora. Što to znači? Odgovor nam posredno daje sam izbor riječi „dogovor“. Naime dogovor, sporazum ili ugovor podrazumijeva iskazivanje (barem) dviju volja (barem) različitih subjekata. Subjekt tu nije samo onaj tko ima vlastitu volju i može ju izraziti, nego je to i onaj tko ispunjava i drugi uvjet subjektiviteta, a to je činjenica da mu izraženu volju priznaju i drugi subjekti. Ključno je dakle pitanje tko bi trebao biti taj subjekt za sklapanje dogovora u slučaju hrvatskoga i sličnih jezika. Je li to zajednica jezikoslovaca, stručnjaka na području južnoslavenskih jezika, ili pak netko drugi?

U literaturi ima različitih tumačenja. Razmotre li se gledišta pojedinih sudionika u raspravama, može se naći odgovor komu bi pripala ta uloga. Primjerice, gledište je S. Kordić, koje se naslanja na kriterij međusobne razumljivosti, da legitimnost izražavanja volje pripada upravo jezikoslovcima koji imaju utjecaj na određivanje graničnoga postotka međusobne razumljivosti koji bi trebao činiti razliku između jednoga i različitih jezika. No, problem je takva pristupa zanemarivanje polazišne postavke, s kojom se u načelu većina jezikoslovaca slaže, kako je jezik ne samo društveni proizvod, nego društvu i pripada. Jezik je dakle na neki način „vlasništvo“ svih njegovih govornika. To ipak nije sukladno gledištu S. Kordić, jer granični su postotci rezultat dogovora različitih jezikoslovaca, među kojima mnogi nisu govornici jezika na koje se isti dogovor primjenjuje. Kriterij razumljivosti stoga ipak nije najprimjereniji, jer oduzima velikomu dijelu govornika pravo na ulogu subjekta u dogovoru glede razgraničenja ili spajanja jezika.

Slično se može primijetiti i pri primjeni drugih kriterija za razlikovanje jezika, a k tomu i unutar svakoga od navedenih kriterija ne postoji jasna granica između istovjetnosti i različitosti, odnosno većina metoda dopušta vlastitu interpretaciju. Posljedično su za neke jezikoslovce rasprave o istovjetnosti jezika besmislene, no najjasniji je ipak identifikacijski kriterij jer jasno iskazano gledište većine ne dopušta proizvoljnu interpretaciju. Kapović (2011.: 136.) doduše identifikacijski kriterij ne smatra dovoljno znanstvenim, no nažalost to svoje gledište ne objašnjava. Suprotnoga je mišljenja bio hrvatski jezikoslovac Petar Guberina, koji je prije osam desetljeća o identifikacijskom kriteriju govorio u kontekstu jezičnoga osjećaja te je pritom smatrao da je „jezični osjećaj najjači faktor za razvoj i suvremenu vrijednost jezika“. (Guberina, 1940.: 5.) Jezični se osjećaj u tom kontekstu može definirati kao osjećaj koji prevladava u nekoj zajednici govornika i koji određuje što ta zajednica smatra kao vlastiti, a što kao strani jezik. U hrvatskom kontekstu Guberina i Krstić navode:

„Kad Hrvati ne bi imali svoj vlastiti književni jezik, onda ne bi postojao ni hrvatski jezični osjećaj, onda ne bi osjećali, da su mnoga srpska jezična sredstva u suprotnosti s duhom hrvatskoga jezika.“ (Guberina i Krstić, 1940.: 74.)

Unatoč kritikama, izgleda kako identifikacijski kriterij ipak nije samo najjasniji, već je on i u skladu s postavkom o pripadnosti jezika svim njegovim govornicima pa samim time oni imaju i pravo njegova imenovanja. To je načelo analogno načelu samoodređenja u međunarodnom pravu. Kriteriji posebnosti, odnosno samobitnosti nekoga jezika, a samim time i njegova imenovanja, trebali bi dakle bar u načelu biti posljedicom većinske volje neke zajednice. No, ta se činjenica u praksi često sukobljava s prijašnjom tvrdnjom da položaj jezika određuju relevantni politički subjekti, jer su snaga i legitimnost odlučivanja često u nerazmjernom odnosu. S jezikom je dakle slično kao i sa samoodređenjem, što potvrđuje i činjenica kako nema konsenzusa glede broja jezika u svijetu, pa se tako u znanstvenoj literaturi mogu pronaći različiti navodi koji variraju od 4.000 do 8.000 različitih jezika. (Ruhlen,

1976.: 1.) Očigledno je da su neki jezici s vidika jednoga dijela autora „samo“ dijalekti, dok im drugi priznaju položaj samobitnoga jezika. Priznavanje samobitnosti jezika ovisi u prvom redu o (političkoj) premoći onih koji tu samobitnost zagovaraju nad onima koji ju osporavaju. Slobodno dakle možemo tu postavku parafrazirati općenitom krilaticom: „Jezik je dijalekt poduprt vojskom!“ Legitimnost nekoga društva pri imenovanju jezika često je ograničena snagom jačih subjekata, a u tom bi sukobu znanstvena zajednica vođena humanističkim načelima trebala ipak dati prednost legitimnosti pred moći te zagovarati načelnu postavku da jezik pripada govornicima, a samim time njima bi trebalo pripasti i pravo njegova imenovanja. Iz toga izlazi druga norma, a to je da društvena zajednica ima pravo sama izabrati svoj jezični autoritet, odnosno smije verificirati onu jezičnu proizvoljnost koja joj najviše odgovara. Istodobno, uređivanje odnosa s društvom koje ima drugačije jezične preferencije treba ići putem dogovora, kao što je to naznačio i sam de Saussure.

Budući da dogovor nije ništa drugo nego izraz volje dviju ili više strana o konkretnom dogovoru glede imenovanja jezika, jasno je kako sama problematika različitosti (istovjetnosti) predmetnih narječja i jezika nije u djelokrugu objektivnih znanstvenih činjenica, već u prvom redu (političke) volje narodâ (društava), u ovom slučaju hrvatskoga, bošnjačkoga, crnogorskoga i srpskoga. Svakako, netko će primijetiti kako takvo razgraničenje nužno nije postojano, jer se volje naroda naraštajno mijenjaju, što podrazumijeva mogućnost da se danas subjekti odluče za jedno rješenje, a već u nekom drugom budućem trenutku za drugo. No, to i ne bi trebalo biti problemom s obzirom na činjenicu da se jezik ionako neprestano mijenja, pa se stoga mijenjaju i odnosi između pojedinih jezika; mogu se zblizavati, ali isto tako mogu krenuti i odvojenim putovima. Pritom također treba podsjetiti kako je volja većine ljudi u pravilu ipak postojanija od volje različitih pojedinaca, u ovom slučaju različitih jezikoslovaca, koji bi, prema nekima, trebali preuzeti ulogu presuditelja.

Zaključak

Ovaj se rad bavi arbitrarnošću kriterija za razdjelbu jezika. U prvom se dijelu analizira strukturalistički pogled na jezik te u kontekstu de Saussureove teorije razmatra odjek strukturalizma u hrvatskom jezikoslovlju od Ivana Esiha, Petra Guberine, Krune Krstića i Ljudevita Jonkea. Posebno se raščlanjuje interpretacija Josipa Silića o odnosu jezika kao sustava i jezika kao standarda. U jezikoslovnim se krugovima naime često može čuti kako je jezični standard autonoman, (svjesno) normiran, polifunkcionalan, stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu, dok se za jezik kao sustav tvrdi da podliježe lingvističkim zakonitostima te je neovisan o kulturi, civilizaciji, vjeri, naciji itd. Dapače, jezik kao sustav trebao bi biti čisti suodnos činjenica, no pritom se rjeđe propitkuje koje su to činjenice i pod kojim se okolnostima te činjenice oblikuju, a da to nisu civilizacijska, kulturna, vjerska i nacionalna sastavnica. U tom se pogledu možemo složiti s Guberinom koji kaže:

„Jezik je uvijek cjelina: ako se u njoj promijeni jedan element, sve se mijenja i sve se mora promijeniti.“ (Guberina, 1986.: 7.) Iz prvoga dijela rada, dakle, možemo zaključiti kako je jezik kao sustav za razliku od jezičnoga standarda uvelike nedorečen, odnosno manjkavo definiran pojam za koji se u znanstvenoj literaturi ne može naći jasna odrednica, odnosno kriteriji po kojima bi se jedan jezični sustav razlikovao od drugoga. Jezik dakle nije posljedica nekih „prirodnih“ jezičnih sustava, koji bi bili neovisni o povijesti, nacionalnosti, vjeri i drugim kulturno-političkim sastavnicama. Jezik je uvijek društveni proizvod, a društvo bez povijesti, nacionalnosti, vjere i drugih kulturno-političkih sastavnica ne postoji.

U kontekstu teritorijalnoga raslojavanja hrvatskoga jezika zanimljiv je odnos između hrvatskih narječja. Silić ustvrđuje kako su tri hrvatska narječja – čakavsko, štokavsko i kajkavsko, zapravo tri različita sustava i dakle tri različita jezika, dok neki drugi autori imaju drugačije mišljenje. Različita polazišta uzrokuju neslaganje među jezikoslovcima, stoga neki smatraju kako su četiri standardna jezika (bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski) ipak autonomni i neovisni jedan o drugome te se potpuno razlikuju bez obzira na to što pripadaju štokavskom i bez obzira na to kolika je moguća razumljivost među njihovim govornicima, dok primjerice S. Kordić misli kako su bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski tek varijante jednoga policentričnoga standardnoga jezika. Ipak, na temelju ovoga razmatranja možemo zaključiti kako nijedno tumačenje nije najprikladnije. Dok S. Kordić kao mjerilo uzima eksplicitni kriterij, to jest razumljivost u određenom postotku, Silić istovjetnost spomenutih jezika traži na razini sustava sa samorazumljivim jezičnim kriterijima. U prvom se slučaju može izravno govoriti o arbitrarnoj (i političkoj) odluci, dok se u Silićeve slučaju može govoriti o postavljanju nejasnih kriterija, što opet otvara manevarski prostor za arbitriranje u procesu utvrđivanja različitosti/istovjetnosti jezika.

Arbitrarnost pri definiranju biti jezika i interpretaciji pojedinih kriterija jezičnoga razlikovanja sadržava puno nejasnoća koje se s teoretske razine prelijevaju i na posve praktična jezična pitanja. Pitanje biti jezika kao sustava i posljedičnoga odnosa sustava te jezičnoga standarda ili jezičnih standardâ odražava se na barem dva pitanja: 1) možemo li govoriti o više različitih sustava u kontekstu sličnih jezika i 2) možemo li govoriti o više standardâ unutar jednoga sustava. U tom je kontekstu vječito pitanje „čiji je jezik“, srpski ili hrvatski, ili barem čiji je sustav, ako se slažemo s činjenicom da se standardi razlikuju.

Pri određivanju odnosno odlučivanju što čini jedan ili različite jezike, u jezikoslovlju se pojavljuje više kriterija, a najčešće se spominju strukturalni kriterij, kriterij razumljivosti, potom genetski, identifikacijski i standardizacijski kriterij. Na primjeru određivanja samobitnosti hrvatskoga jezika u ovom su radu raščlanjeni svi navedeni kriteriji, a utvrđeno je kako unutar pojedinih kriterija nema jasnih granica te je moguće arbitriranje glede istovjetnosti/različitosti jezika. Najjasniji je ipak identifikacijski kriterij, iako su mu neki jezikoslovci neskloni. Taj je kriterij naime sukladan s temeljnom postavkom da jezik pripada govornicima, pa samim time oni

ga imaju pravo imenovati. Također, pomoću toga kriterija najlakše je odrediti koji subjekt ima legitimnost sklapanja „dogovora“ u smislu de Saussureova tumačenja. No, legitimnost nekoga društva pri imenovanju jezika često je ograničena snagom jačih subjekata, a u tom bi sukobu znanstvena zajednica vođena humanističkim načelima trebala dati prednost legitimnosti ispred moći te zagovarati načelnu postavku da jezik pripada govornicima. Iz toga izlazi druga norma prema kojoj društvena zajednica ima pravo sama izabrati svoj jezični autoritet, odnosno smije verificirati onu jezičnu „proizvoljnost“ koja joj najviše odgovara.

Literatura

- Babić, Stjepan, 1997., O Guberininima pogledima na hrvatsko-srpske jezične razlike, *Jezik*, god. 45., br. 5., str. 176. – 182.
- Bašić, Nataša, 2000., Uvod u nastanak Guberina-Krstićevih Razlika, *Jezik*, god. 47., br. 4., str. 121. – 160.
- Bašić, Nataša, 2007., Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam, *Jezik*, god. 54., br. 5., str. 161. – 200.
- Brozović, Dalibor, 1970., Standardni jezik, Zagreb, Matica hrvatska
- Brozović, Dalibor, 2002., Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području, *Jezik*, god. 49., br. 1., str. 1. – 9.
- Brozović, Dalibor, 2006., Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, u: Brozović, Dalibor (ur.), Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda, Zagreb, Školska knjiga, str. 155. – 278.
- Brozović, Dalibor, 2015., Rasprave i članci, Zagreb, Matica hrvatska
- Coseriu, Eugenio, 2011., Teorija jezika i opća lingvistika: pet studija, Zagreb, Disput
- de Saussure, Ferdinand, 2000., Tečaj opće lingvistike, Zagreb, ArTresor naklada
- de Saussure, Ferdinand, 2018., Splošno jezikoslovje, Ljubljana, Studia humanitatis
- Esih, Ivan, 1940., Hrvatski pravopisni rječnik za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika, Zagreb, Matica hrvatska
- Esih, Ivan 1999., Kultura književnog jezika (Deset jezičnih zapovijedi), u: Samardžija, Marko (ur.), Norme i normiranje hrvatskog književnog jezika, Zagreb, Matica hrvatska, str. 42. – 49.
- Franolić, Branko, 1984., An Historical Survey of Literary Croatian, Paris, Nouvelles editions latines
- Guberina, Petar, 1940., Hrvatski jezični osjećaj i srpski jezični osjećaj, *Obzor*, god. 80., br. 69., 23. ožujka 1940., str. 5.
- Guberina, Petar, 1986., Jezikoslovlje govora kao lingvistička osnova verbotonalnog sistema i strukturalizam u općoj lingvistici, *Govor*, god. 1., br. 1., str. 3. – 18.
- Guberina, Petar, 1996., Zašto možemo govoriti o posebnom hrvatskom književnom jeziku, *Jezik*, god. 44., br. 5., str. 162. – 191.
- Guberina, Petar, Krstić, Krunoslav, 1940., Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, Zagreb, Matica hrvatska

- Ham, Sanda, 2007., Ljudevit Jonke kao Jezikov urednik i suradnik, *Jezik*, god. 54., br. 3., str. 86. – 93.
- Jonke, Ljudevit, 1971., *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb
- Kačić, Miro, Šarić, Ljiljana, 1995., *Hrvatski i srpski. Zablude i krivotvorine*, Zagreb, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
- Kapović, Mate, 2011., *Čiji je jezik?*, Zagreb, Algoritam
- Katičić, Radoslav, 1963., Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak, *Jezik*, god. 11., br. 1., str. 1. – 9.
- Katičić, Radoslav, 1971., *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb, Školska knjiga
- Katičić, Radoslav, 1986., O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine, u: Katičić, Radoslav (ur.), *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, Školska knjiga, str. 138. – 157.
- Katičić, Radoslav, 1992., *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, Školska knjiga
- Katičić, Radoslav, 2013., *Hrvatski jezik*, Zagreb, Školska knjiga
- Katičić, Radoslav, Kovačec, August, 2004., *Hrvatski jezični standard. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard*, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
- Kordić, Snježana, 2010., *Jezik i nacionalizam*, Zagreb, Durieux
- Kovačec, August, 2007., Ferdinand de Saussure i strukturalizam, u: Glovacki-Bernardi, Zrinjka (ur.), *Uvod u lingvistiku*, Zagreb, Školska knjiga, str. 99. – 178.
- Kovačević, Marina, Badurina, Lada, 2001., *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka, Izdavački centar Rijeka
- Lasić, Igor, 2017., Snježana S. Kordić: Četiri naziva uzgajaju zabludu o četiri jezika, *Novosti*, 16. 1. 2017. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/snjezana-kordic-cetiri-naziva-uzgajaju-zabludu-o-cetiri-jezika>, pristupljeno 8. 5. 2019.
- Mandić, Davor, 2015., Najveći živući lingvist Josip Silić: Predložio sam uvođenje čakavskog u škole, *Novi list*, 11. 10. 2015, Rijeka. Dostupno na: <http://novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Najveci-zivuci-lingvist-Josip-Silic-Predlozio-sam-uvodenje-cakavskog-u-skole>, pristupljeno 2. 4. 2019.
- Matasović, Ranko, 2001., *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Zagreb, Matica hrvatska
- Matasović, Ranko, 2011., Što je srednjojužnoslavenski?, *Jezik*, god. 58., br. 3., str. 81. – 90.
- Mićanović, Krešimir, 2006., Mjesto standardologije u jezikoslovnoj kroatistici, u: Samardžija, Marko, Pranjković, Ivo (ur.), *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb, Matica hrvatska, str. 559. – 585.
- Peco, Asim, 1978., *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd, Naučna knjiga
- Peti, Mirko, 1995., *Jezikom o jezik (studije)*, Zagreb, Antibarbarus
- Pranjković, Ivo, 2007., Stogodišnjica Ljudevita Jonkea, *Croatica et Slavica Iadertina*, god. 3., br. 1., str. 3. – 8.
- Ruhlen, Merrit, 1976., *A Guide to the Languages of the World*, Stanford, Stanford University Press
- Samardžija, Marko, 1997., *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, Matica hrvatska

- Silić, Josip, 1996., Polifunkcionalnost hrvatskoga standardnoga jezika, Kolo, god. 4., br. 1., str. 244. – 247.
- Šipka, Milan, 2013., Sociolingvistički faktori nacionalnog raslojavanja standardne novoštokavštine, u: Matasović, Ranko (ur.), Od indoeuropeistike do kroatistike, Zbornik u čast Daliboru Brozoviću, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 465. – 483.
- Škiljan, Dubravko, 1995., Nemoguće je dokazati da su hrvatski i srpski dva različita jezika. Dostupno na: http://govori.tripod.com/dubravko_skiljan.htm, pristupljeno 5. 9. 2019.
- Škiljan, Dubravko, 2002., Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati, Zagreb, Golden marketing
- Tafra, Branka, 2012., Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, Zagreb, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
- Užarević, Josip, 2007., Jezik, stilovi, funkcije, Umjetnost riječi, br. 1. – 2., str. 173. – 181.
- Vermeer, Willem, 1982., On the Principal Sources for the Study of Čakavian Dialects with Neocircumflex in Adjectives and e-presents, Studies in Slavic and General Linguistic, god. 2., South Slavic and Balkan Linguistic, str. 279. – 340.
- Vidović, Radovan, 1993., Jadranske leksičke studije, Split, Književni krug

Sažetak

Igor Ivašković, Sveučilište u Ljubljani

UDK 81'27:811.163.42, znanstveni rad

primljen 12. studenoga 2019., prihvaćen za tisak 3. ožujka 2020.

Language Differentiation in Croatian Linguistics in the Light of de Saussure's Structuralist Theory

The aim of this paper is to discuss the issue of arbitrariness in the context of language differentiation criteria. In the first part, the author summarizes the structuralist view of language and, in the context of de Saussure's theory, critically analyzes certain interpretations in Croatian linguistics, which are essential for distinguishing languages. The author argues that language is always a product of society, and, at the same time, a society without history, nationality, religion and other cultural and political elements does not exist. In the context of determining the differences between languages and between dialect and language, the author applies several differentiation criteria on the Croatian language (structural criterion, intelligibility criterion, genetic criterion, identification criterion and standardization criterion), and concludes that within certain criteria there are no clear boundaries, which causes space for arbitration regarding the question whether two languages are identical or different. However, the identification criterion is the clearest one, and it is consistent with the principle that the language belongs to all its speakers. Finally, the paper emphasizes the difference between the legitimacy and the real power for implementing the linguistic reality and, in this context, emphasizes the importance of understanding the de Saussure's consensual approach.

Key words: sociolinguistics, structuralism, dialect, criteria, legitimacy